

УДК 377.147
ББК 74.58

О.А. Зарічанський
м. Львів, Україна

ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА ВУЗУ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. У процесі навчання майбутні фахівці БЖД повинен досягти певного рівня правової культури, освоївши накопичений людством соціальний, правовий досвід і розвинувши здатність до його збагачення. Посилення гуманістичних засад у суспільстві, утвердження загальнолюдських цінностей, вищий культурний і моральний розвиток людських здібностей у поєднанні з м'якістю і людяністю, - пов'язують з поняттям гуманізація. Гуманізація освіти орієнтує на створення таких форм утримання і методів правового навчання і виховання, які забезпечують ефективне розкриття індивідуальності курсанта - його пізнавальних інтересів, особистісних якостей; на створення ефективних дидактичних умов. Гуманізація має своєю метою збереження і формування духовно-правової культури майбутнього фахівця, а «гуманітарне середовище вузу, являє собою духовно насичену атмосферу, що обумовлює кругозір, стиль мислення і поведінки включених до неї суб'єктів і стимулюючу в них потребу залучення до загальнонаціональних і загальнолюдських духовних цінностей» [1].

Таким чином, управління освітніми процесами в даний час здійснюється в напрямку реалізації особистісно орієнтованих підходів, що обґрунтовується значимістю гуманістичних ідеалів у правовому вихованні майбутнього фахівця БЖД. Але питання морального і гуманістичного порядку продовжують турбувати мислячу частину людства. Системи освіти (державного і приватного, загального і спеціального), освітні процеси та професійно-педагогічну діяльність починають розглядати крізь призму загальнолюдських, духовно-правових цінностей. Приходить розуміння того, що в основу утворення повинні бути покладені духовність і право, мораль і етика, мистецтво і естетика тощо.

Тому при формуванні правової культури майбутніх фахівців БЖД велике значення надається проблемі конструювання педагогічної системи вузу, що забезпечує особистісний розвиток майбутнього фахівця, включаючи правовий, духовний і світоглядний розвиток, самореалізацію і само актуалізацію та ін.

Аналіз наявних досліджень і невирішених аспектів проблеми. Актуальність проблеми правової культури зумовила науковий інтерес до неї дослідників. Вагомий внесок у дослідження різноманітних юридичних, філософських, педагогічних психологічних та ін. проблем, які безпосередньо стосуються правової культури, зробили багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них: *правосвідомості і правової культури різних соціальних груп* (А. Андреев, О. Андреева, О. Зарічанський, А. Морозов, В. Райко, М. Юрашевич та ін.), *співвідношення права і правосвідомості, свідомості і правової культури* (М. Гранат, О. Зарічанський, Є. Певцова, М. Смоленський та ін.), *деформації правосвідомості* (А. Гуліп, Р. Кузнецов, В. Попов та ін.), тощо. В останні роки різними вченими були проведені дослідження питань правосвідомості і правової культури в контексті інформаційного суспільства.

Проблеми правової культури досліджували і західні вчені, зокрема Е. Бланкенберг, Д. Блек, П. Вормолд, Дж. Джонсон, К. Хострап, М. Лауренс, М. Фрідман, Г. Шейберг.

Аналіз різноманітних аспектів окресленої теми засвідчує, що, незважаючи на наявний науковий доробок у дослідженні правової культури, залишається недостатньо розробленою низка проблем: відсутня чітка визначеність змісту правової культури фахівців безпеки життєдіяльності; недостатньо розкрита сутність регулятивного потенціалу правової культури; не досліджені педагогічні системи формування правової культури фахівців різних профілів та ін.

Мета статті – вироблення основних підходів до конструювання оптимальної педагогічної системи вузу, що дозволяє активізувати формування правового світогляду і правової культури майбутніх фахівців безпеки життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світогляд є складною інтегративною якістю особистості фахівця. Він характеризує внутрішній світ людини, коло актуальних для нього ідей і духовних потреб. Духовні підстави світогляду визначають його функціональну структуру, а їх взаємодія продукує світоглядні продукти: образ світу, світоглядна, художня, культурна, правова картини світу, життєве і професійне самовизначення. Світоглядні продукти формуються під впливом двох умов: педагогічна система вузу – культурно-правовий простір вищого навчального закладу, особливості навчально-виховного процесу, ступінь його гуманізації та індивідуалізації; як більш-менш усвідомлена внутрішня діяльність курсантів, спрямована на розвиток світоглядних завдань по життєвому професійного самовизначення та самоідентифікації. Якщо ці умови співпадають, тобто спрямовані на особистісний, професійний та культурний розвиток курсантів, то можна говорити про створення індивідуальної траєкторії особистісного та професійного розвитку майбутнього фахівця. З цієї точки зору показником особистісного розвитку молоді людини в студентські роки є розуміння особистісного розвитку як культурного розвитку, мета якого полягає в кваліфікаційному та професійному зростанні. Культурний розвиток не вичерпується названими характеристиками, але в умовах професійної підготовки вони є тими домінантами, які виконують функції системоутворюючого фактора формування правової свідомості та правової культури.

Духовні потреби і діяльність, спрямовані на їх реалізацію, організують і систематизують культурний простір, зконструйований курсантом, постійно розширюючи його. Вони не зводяться ні до культурних, ні до правових, ні до духовних, ні до інтелектуальних потреб, але представлені в них.

Функція духовно-правових потреб полягає в реалізації потенціалу особистісного розвитку та у створенні духовно-світоглядних орієнтирів. Останні представлені в системі ідеалів і цінностей, яка, обмежуючи духовно-світоглядний простір інтимними, особистісними характеристиками, утримує в полі правової культури внутрішнє життя людини. Іншими словами, духовно-світоглядні структури є підставами культурно-правового простору, в якому функціонують їхні продукти, конструюються особистістю майбутнього фахівця БЖД.

Сучасна педагогіка активно розробляє використання синергетичних підходів до організації навчально-виховного процесу. Ця проблема сьогодні далека від остаточного рішення. Але вже зараз ми можемо констатувати необхідність конструювання таких педагогічних систем, які створювали б умови для активізації особистісного, а значить, духовно-світоглядного і професійного розвитку студента.

Сутність синергетичного розуміння функціонування системи полягає в наступному. У відкритих системах, що обмінюються із зовнішнім середовищем енергією, речовиною та інформацією, виникають процеси самоорганізації, тобто процеси народження з хаосу (фізичного, біологічного, економічного, соціального, педагогічного) стійких упорядкованих структур з новими властивостями систем. Самоорганізація в системі виникає через зміни деяких її параметрів, які називаються управляючими. Зміни ведуть до втрати стійкості системи і утворення впорядкованих структур з принципово новими властивостями. Ці структури отримали назву атракторів. Процеси самоорганізації мають такі відмітні ознаки: по-перше, нелінійність розвитку системи, по-друге, її відкритий обмін енергією, речовиною та інформацією з зовнішнім середовищем, по-третє, когерентність протікають в системі процесів, по-четверте, достатність потоку енергії для погашення ентропії і впорядкування системи.

Синергетична теорія управління системою пропонує рух до мети за допомогою різноманітних керуючих впливів на самоорганізацію за законами природи і з урахуванням поточного стану. Ця теорія не силового управління, який не суперечить природному руху об'єкта. Синергетичний підхід дозволяє проектувати педагогічні системи, що забезпечують саморозвиток особистості в напрямку реалізації її формування правової культури яка

розвивається. Побудова педагогічних систем, що не суперечать об'єктивним законам існування та розвитку людини, відповідає гуманістичним ідеалам освіти. Але в синергетичних педагогічних системах гуманізм проявляє себе не в русі до заданих стандартів властивостями, а в наближенні до істини, до природних властивостей, ще не пізнаних, але забезпечує людству збереження і розвиток. Саме синергетичний підхід дозволяє виявити основний зміст життєдіяльності людини (в тому числі, професійної) у збереженні та розвитку фізичної і духовної сутності людини [5]. Він доводить, що самоорганізація є природним способом розвитку педагогічних систем, вказує напрямки побудови синергетичних систем і принципи управління освітніми процесами. Фундаментальний принцип розвитку систем - стабілізація співвідношень компонентів, характер якої визначають властивості інваріантних складових. Цей закон збереження або принцип інваріантності - основоположна ідея будь-якої теорії. Синергетика визначає напрямок збереження бажаних внутрішніх властивостей системи - гомеостазису. У педагогіці - це, перш за все, націленість системи на духовний розвиток суб'єктів діяльності, як феномену педагогічного процесу. Синергетичний погляд на світ холистичний. Тут загальне визначає одиничне і конкретне. І це спільне - закон збереження і розвитку, керівник всіма формами існування. Управління педагогічними системами здійснюється за рахунок формування і порушення внутрішніх сил взаємодії, що народжують дисипативні структури, які викликають процес самоорганізації. Такими внутрішніми силами є: відкритість системи, природоподібність методики навчання, когерентність компонентів системи, великий приплив енергії та інформації, включення зовнішніх сил в систему за допомогою прямих і зворотних зв'язків через розширені формулювання проблеми управління, закономірності розвитку компонентів, синтез яких визначає закони управління системою. Таке управління у професійному пізнанні можливо, якщо учень може взаємодіяти не тільки з системою наукових знань, але і з реальним об'єктом професійної діяльності (що дає образну і чуттєву інформацію), що забезпечує процес мислення як оборотний переклад образної і знакової інформації. Педагогічна система повинна виступати в якості об'єкт-системи професійного пізнання. Основними компонентами такої системи є суб'єкти пізнання – викладачі, курсові офіцери та курсанти - і його об'єкт, відносини яких розгортаються у взаємозв'язку з цілями, завданнями, змістом, методами, формами і засобами навчання. Актуальною формою навчання стає навчально-дослідницька діяльність, сутність якої полягає в тому, що викладач і курсант не протиставлені об'єкту їх пізнання. Вони живуть, діють у професійній культурі і творять власну особистість.

Синергетична теорія переконливо обґрунтовує сучасне цілісне бачення і розуміння навколишнього світу, людини в ньому і системи педагогічної освіти. Методологічно значущим є те, що синергетика вказує не на людину, а на закон життя: закон збереження і розвитку, який і визначає гармонію відносин у педагогічній системі та її життєстійкість. Синергетика розглядає всесвіт як єдину систему, а людину як підсистему, що розвивається по спільною з ним законам [2]. Освітній процес - це частина життя, де у будь-якій професії, справі вчитель і учень знаходять її радість і сенс. У центрі освітнього процесу – особа, яка зростає і саморозвивається (навіть без педагогічного впливу). Мета педагога - показати курсантові орієнтири його саморозвитку, соціалізації, професійного самовизначення. Основні орієнтири життєдіяльності дає Моральний закон - закон збереження і розвитку людини, який невизначений, але вічний і незалежний від людини, так само як і небо над його головою. Синергетика як методологічна основа сучасного вітчизняного педагогічної освіти, вказує шлях духовного сходження людини, дає обґрунтування життєвої необхідності такого шляху для виживання людства [2]. Педагогічна освіта, щоб стати школою духовного сходження має бути орієнтована на цілісне життя людини за моральними законами. Якщо заглибитися у розуміння сутності людини (не як суто соціальної істоти, а як носія Духа, духовності, яка в соціумі виявляється і розвивається), то можна виявити, що технології освіти, будучи спрямованими на високодуховний зміст освіти, відповідають духовним настановам сучасної вітчизняної педагогічної освіти. Сучасні педагогічні технології (у просторі педагогіки моральності) повинні бути спрямовані на вільний саморозвиток особистості людини, що

стикається з всеперемагаючою красою світу, що закликає людину до Вічності. В основі таких технологій: емпіричне або теоретичне спостереження, занурення; побудова віяла гіпотез; теоретичні роздуми і практичний експеримент; узагальнення; прогнозування; практичні дії і теоретичні побудови (на основі результатів дослідження).

Таким чином, освітня система, що включає суб'єктів і об'єктів педагогічної взаємодії, розвивається (освітній процес) за законами самоорганізації з метою самозбереження в існуючих умовах. Самоорганізація - природний спосіб існування всієї дійсності, в тому числі і педагогічної. При цьому значущим є те, що зміна одного елемента тягне за собою зміну системи. Змінюється система впливає на розвиток інших, пов'язаних з нею систем і в цілому всього світу. Тому в синергетичних освітніх системах педагогічна діяльність стає соціально більш значимою. Ми можемо впливати на самоорганізацію за допомогою керуючих параметрів. В основі такого управління, що веде до розвитку - основний закон - збереження. Для людського суспільства - це моральний закон (любов). Тільки інтелект людини натхненний високими ідеями любові.

У педагогічній лексиці теоретиків і практиків педагогіки досить часто в різних контекстах вживається поняття «система» (система навчання, виховання, система методів, засобів тощо). Однак при використанні цього терміна в нього часто не вкладається початковий істинний сенс. Система - виділена на основі певних ознак впорядкована множина взаємопов'язаних елементів, об'єднаних спільною метою функціонування та єдності управління, і що виступає у взаємодії з середовищем як цілісне явище [4].

Педагогічне середовище вузу «повинно представляти завершений комплекс програмно-методичних засобів для викладання циклу правових дисциплін, принципово нова дидактична якість програмно-методичного забезпечення, яке виникає при максимальному використанні візуалізації навчального матеріалу засобами мультимедіа і при організації інтерактивної взаємодії з курсантами за рахунок логічних засобів комп'ютерних програм; широка багатофункціональність, що дозволяє використовувати розроблені дидактичні засоби в різних формах отримання правової освіти та при різних конфігураціях технічних засобів, як розвинених, так і самих мінімальних; висока адаптивність до різноманітності вимог курсантів та викладачів до змісту навчання» [3, с.81].

З позицій синергетики педагогічне середовище вузу - складна відкрита динамічна система. Вона володіє певною автономією. Виходячи з вищевказаних проблем, педагогічне середовище вузу повинно відповідати наступним характеристикам: 1) полікультурності - включати різні культурні зразки (молодіжну і дорослі культури, професійну, різні етнічні субкультури), 2) варіативність моделювання різних компонентів педагогічного простору вузу; 3) толерантність у ставленні до різних субкультур і у взаємодії між ними; 4) свобода культуротворчості, спрямована на продукування молоддю нових культурних цінностей [6]. Остання обставина має принципове значення. Продукування молоддю культурних цінностей сприяє розвитку творчих сил і здібностей, дослідницької, естетичної та духовної свободи курсантів, створенню унікальної атмосфери вузу, стимулює конструювання траєкторії індивідуального розвитку, сприяє процесам самоідентифікації та самореалізації. Погляд на курсанта як на суб'єкта власної діяльності передбачає врахування його життєвого досвіду, досвіду організації його власної дослідницької, дозволевої, колективної діяльності в усіх її проявах. Остання сприяє формуванню системи цінностей, корекції моральних орієнтирів, збагачення не тільки інтелектуального, але і емоційно-естетичного досвіду. Іншими словами, курсант є носієм не тільки культурної норми, а й індивідуального досвіду, що виражається в планах, намірах, ціннісних відносинах. Педагогічний процес вузу повинен формувати не тільки інтелектуальну, але й емоційну сферу особистості курсанта. Викладене свідчить про те, що в педагогічній системі вузу особистість курсанта носить домінуючий характер. Педагогічний процес повинен сприяти її різнобічному розвитку. З цієї точки зору формування правової культури майбутнього спеціаліста БЖД, розвиток його професійних якостей і здібностей неможливе без формування того особистісного фону, на якому він розвивається. Самореалізація у навчально-дослідній, позааудиторній, сфері дозвілля, розвиток духовних

інтересів і потреб, організація культуротворчої діяльності курсантів, задоволення їх різноманітних естетичних і емоційних потреб - основа для формування правової культури в майбутніх фахівців БЖД. Система виховної роботи сучасного вищого навчального закладу повинна не тільки конструювати культурно-правовий простір як зовнішній фактор розвитку особистості майбутнього фахівця, але і формувати його внутрішній світ. Організація внутрішнього життя майбутнього спеціаліста має бути підпорядкована завданням його професійного становлення. Саме тому показниками соціальної і професійної зрілості курсанта є спрямованість його особистості, готовність до майбутньої професійної діяльності, система цінностей, відносин, життєвих, правових, культурних, професійних орієнтирів. Однак слід зазначити, що конструювання свого внутрішнього світу - більш-менш активний і свідомий процес. Міра цієї активності і свідомості також є показником професійної та соціальної зрілості майбутнього фахівця. Педагогічна система вузу стимулює цей процес, пропонуючи курсантам позитивні зразки (організований культурно-правовий простір, позитивний приклад викладачів і т.д.) і ставлять їх перед необхідністю вирішувати конкретні проблемні ситуації: життєві, правові, культурні, навчальні, дослідницькі і т.п. Педагогічна система сучасного ВНЗ розглядає особистість майбутнього фахівця як унікальне неповторне утворення. При цьому її формування не зводиться тільки до організації діяльності, хоча заперечувати її значення неможливо. Особистість знаходить свій зміст у системі відносин. З іншого боку, особистість - цілісне утворення і повинне розвиватися саме так. Отже, виховна система сучасного ВНЗ повинна орієнтуватися на інтегративні моменти, які об'єднують різні особистісні прояви. Саме тому культуротворча діяльність є істотним чинником особистісного розвитку майбутнього фахівця. Вона не тільки створює перспективи особистісного і професійного розвитку, формує основу для конструювання особистісних відносин, сприяє створенню життєвих орієнтирів, але й надає цілісність різним аспектам життєдіяльності курсантів. Саме тому можна говорити про культуру інтелектуальної, дослідницької і навчальної праці курсантів, культуру спілкування і дозвілля, правової, емоційної і моральної культури особистості майбутніх фахівців БЖД. Іншими словами, одне із завдань педагогічної системи вузу полягає в тому, щоб надати всім проявам життєдіяльності курсантів культурно-правові підстави, які сприяють формуванню правової культури майбутніх фахівців безпеки життєдіяльності.

Література:

1. Асмолов. А.Г Стратегия социокультурной модернизации образования: на пути к преодолению кризиса идентичности и построению гражданского общества [Текст] / А. Г. Асмолов // Вопросы образования. - 2008. - № 1. - С.65-86.
2. Воробьева Л.И. Закономерные основы образовательного процесса в вузе как духовного восхождения. Закономерности развития высшего профессионального образования: материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 100- летию со дня рождения российского ученого-педагога С.И.Архангельского (Москва, 30 октября 2009 г.)/Под ред. В.А.Сластенина, Е.И. Артамоновой, М.Я. Виленского и др. – М.: Международная академия наук педагогического образования, 2009. – С. 178-182.
3. Богданов И.В., Крутий И.А., Чмыхова Е.В. Проектирование учебного процесса на базе современных информационных технологий // Телекоммуникации и информатизация образования. – 2001, № 1. – С. 72-84.
4. Ильина Т. А. Системно-структурный подход к организации обучения. - М., 1972. - С. 16.
5. Чернилевский Д.В. Духовно-нравственные ценности - основа воспитательного процесса в современной высшей школе// Педагогическое образование и наука. – № 12 – 2008. – С. 67-72.
6. Ясвин. В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию: научное издание / В.А. Ясвин ; Московский городской психолого-педагогический институт, Школа «Новое образование». - 2-е изд., испр. и доп. - М. : Смысл, 2001. - 366 с.

В статті розглядається основні проблеми конструювання педагогічної системи вищого навчального закладу по формуванню правової культури фахівців безпеки життєдіяльності, особистісного розвитку курсантів, впливу на ці процеси освітнього середовища ВУЗу. Виходячи з цього, правова культура курсантів має можливість не тільки закріплювати сформовані в соціумі відносини, але і створювати нові зв'язки, до яких часто суспільство і законодавець, що виражає його інтереси свідомо прагнуть.

Ключові слова: правова свідомість, правова культура, правове виховання, фахівці безпеки життєдіяльності, педагогічна система, освітнє середовище.

В статье рассматриваются основные проблемы конструирования педагогической системы вуза по формированию правовой культуры специалистов безопасности жизнедеятельности, личностного развития курсантов, влияния на эти процессы образовательной среды университета. Исходя из этого, правовая культура курсантов имеет возможность не только закреплять сложившиеся в социуме отношения, но и создавать новые связи, к которым часто общество и законодатель, выражающий его интересы сознательно стремятся.

Ключевые слова: правовое сознание, правовая культура, правовое воспитание, специалисты безопасности жизнедеятельности, педагогическая система, образовательная среда.

This paper reviews the major challenges of designing educational systems of higher education in forming the legal culture of life safety specialists, personal development of students, the impact on these processes of the university learning environment. Accordingly, the legal culture of students can not only consolidate formed in social relations, but also create new connections, which are often public and legislators that represent their interests consciously seek.

Key words: legal consciousness, legal culture, legal education, life safety specialists, educational system, educational environment.